

շեշտման այս բառը) ի սեր մեծ յարմարութիւններու մեջ պէտք ենք այս մեթոդը պահել:

Գրաբարի իւրացանչիւր հնչման՝ Մշջբարբառին հնչման հետ ունեցած համեմատութիւնը մեկնելով, կարեւոր համարեցայ կանխաւ մասնաւոր հատուած (§) մը գրել, որուն մէջ մեկնեցի քիչ-քիչ փոքր-փոքր տեղեկութիւններ, այսինքն քննուեցաւ թէ այս՝ հնդեւրոպական նախալեզուն որ հնչման կամ որ հնչումներուն կը համապատասխանէ: Այս կերպով ես՝ գրաբարի օգնութեամբ Մշջբարբառին հնչմանը՝ հնդեւրոպական նախալեզուն ունեցած համեմատութեան պատմութիւնն յառաջ բերի: Բայց ասկից կարելի չէր համարեցայ նոյն իսկ գրաբարի մէջ փոքր-փոքր կամ զգալի տեղեկութիւն ուսումնասիրութեան անգործաւորութիւնը գրաբար ձեռագիրներով այս զուգահեռական գրութեանց ուսումնասիրութեան եւ մասնաւոր կարեւորութիւն կուտամ: Չեմ տարակուսիր, որ ժամանակակից, երբ լեզուագիտական տեսակետով՝ հին հայերէն ձեռագիրքը ուսումնասիրութիւնն հաստատուն ոտքի վրայ կանգնուի, կարելի պիտի ըլլայ գտնել հին գաւառաբարբառներու հետքեր: Ես անհատապէս ձեռագիրներով ի մասնաւորի շատ զբաղած չեմ: Ես ուսումնասիրեցի քանի մը հին ձեռագիրներ: Միւթարեանց մասնաւորապէս ի վերջերի, եւ վերջինս՝ եւ ուրիշ քանի մը հատան նկատեցի ալ երկրորդական ձեռք տեղեկութիւն ունեցայ (օրինակ, Մոսկուայի արեւելեան լեզուաց լազ. ձեռարանին մասնաւորապէս ձեռագիր աւետարանին վրայ): Սակայն իմ զբաղած ձեռագրաց սահմանաւոր թուին չնայելով, միշտ յաջողեցայ քաղել անոնցմէ հետաքրքրական քրոնոլոգի, որ «գասական կանոն» խոտորում կը ցուցնեն: Չեռագրական գրութեաններու տարբեր ընթերցուածոց (վարիանտներու) ուսումնասիրութեան հետ, առաջնակարգ կարեւորութիւն ունի եւ տեղեկական ուղղութեան գործընկերոս տառնալոգիականութեան ուսումնասիրութեան հայ բանասիրութիւնն այս մասը՝ գեթախտաբար, գրեթէ ամենեւին չէ շօշափած:

Նեադոյն հին հայ բարբառներու համար աւելի առաւել նիւթեր կարելի է քաղել հին հայկական յիշատակարաններէ: Սակայն՝ զբառախտաբար, ասոնց հրատարակութիւնը՝ շատ

թերի է, հետեւաբար պէտք է բաւականապէս շատսականներով՝ բայց ճիշդ ընդօրինակութեաններով: Վերջապէս չեմ կրնար չկրնիլ իմ խորին շնորհակալութիւնս այն անձանց ու հաստատութեանց, որ այս կամ այն կերպ գործակցեցան ինձի իմ աշխատութեանս ժամանակ, ինչպէս ՍՍՏՏՏ-Կովկաս եւ Մոսկուա, նոյնպէս ի վերջերի եւ ի վերջինս: Առանձին շնորհակալութեամբ պէտք էմ յիշատակել՝ Պետերբուրգի Համալսարանին, հանգուցեալ բազմաթիւ պրոֆեսորն՝ Գ. Պ. Պատկանեան, որուն անմտաց յիշատակին նշխարեցի՝ հայերէն բարբառախոսութեան սահմանին մէջ իմ առաջին երկասիրութիւնս: Երբ հայերէն բարբառախոսութեամբ սկսայ զբաղիլ, պրոֆ. Պատկանեանի երկասիրութիւնները՝ զորոնց յիշատակեցի, ինձի համար առաջին դասագիրք եւ առաջնորդ եղան: Կրնամ ըսել — այս երկասիրութիւններն զրգեցին զիս դէպ ի հայերէնագիտութեան այս սահմանը:

Ամուսաց քերթելէ Պատկանեանին իրաւամբ կը դառնամ՝ տոսկանացի անմահ բանաստեղծին ծանօթ ոտանաւորով՝

Tu se' lo mio maestro e il mio autore.

(Dante, Div. Com. Inferno I, 85.)

Բերեմ ի՞նչ հանգուցեալ պրոֆ. Պատկանեան ցոյց տուաւ ինձի իւր երկերուն իմ երթալու ճամբս, թող համալսարանին իսր արդի յաջորդներն ու պաշտօնակիցները ցոյց տան ինձի, թէ ընտրած ճամբսս վերայէն որչափ տեղ ուղիղ կ'երթամ: Dixi!

ԹԻՒՄ. Հ. Գ. ՄՆԵ.

ԼԵՒՈՒ ՄՍԵՐԵԱՆՑ

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Մ. ԽՈՐԵՆԱՅԻ ՀՍՑ ԳՐԱԳ. Ն. ՄԱՐԻ*

Պ երջապէս յիշենք, որ Հայոց Արշակունիների տիրապետութիւնը մեզ հասած ցանկերում համարեա 100 (26) տարով անելի է հաշոււմ քան Խորենացոյ մօտ. բայց երբ ցանկի մեր պարզաբանած առաջին խմբագրութեան հիման վրայ համեմատում ենք միեւնոյն առարկային վերաբերեալ տեղեկութիւնները՝ տարբերութիւնը նուազում է. հասնում է 70 տա-

1 Վանեակի եւ Վանեայի միւթարեանց վրայք տես իմ յօդուածս ի Ժողովածոյն „ВРАЧЕВЪ ПОМОЩЬ...“ Երբ. օգն. ... տառադրեալ Հայոց (Մոսկ. 1897) “Երկու գիտնական մեծատառերով վերագրումը”

* Տես այս Յօդուածիս նախորդ մասերը՝ 4. Ամսորնայ, 1896 էլ 18, 54, 108, 196, 297:

րութեան հետեւն էնա եւ այն մտնողով, որ արդեւակի մեջ հասած ձեւում սկզբնական խմբագրութեան Հայոց գլխաւոր Արշակունիների տարիների գումարը նոյն տարրերութեամբ պակաս է երեւում խորհնացու տուածից: Հասկանալի է, որ եթէ սկզբնական խմբագրութեան գլխաւոր թագաւորների տարիներն զգալի կերպով կը կրճատուէին, աւելարել էր մեծացնել նրանց շարքը մոտէնով երկրորդական ճիշդ եօթը սերունդն իրենց ժամանակագրութեամբ: Բարեբախտաբար անյայտ աղաւաղիչ ոչ միայն ձեռնամուխ չէ եղել հին խմբագրութեան խմբերին եւ ազգաբանութեան, այլ եւ չէ վճռել կամ չէ կարողացել ժամանակագրական տեղեկութիւններն ամբողջապէս յարմարել խորհնացու թուանշաններին: Բայց գլխաւոր գծի մէջ երկրորդական գծի ներմուծելը պէտք է հարկը տարով երկարացնէր Հայոց Արշակունիների տիրապետութեան տեւողութիւնը, որի հետեւանք՝ Հայոց եւ Պարսից թագաւորների մէջ ժամանակի վերաբերութեամբ յառաջացած իրական անհամաձայնութիւնից խուսափելու համար Արշակունի թագաւորների մէջ ժամանակի բերմամբ դրական անհամաձայնութիւններ յառելք են տեղի ունեցել: Դրանից եւս խուսափելու համար խորհնացու համակարգութեան կողմակիցը պէտք է կամ նոյնքան անվաւեր կերպով երկարացնէր համապատասխան պարական թագաւորների տիրապետութիւնը, կամ համապատասխան տիրապետութիւնը, կամ համապատասխան տիրապետութիւնը: Պարսից թագաւորների ժամանակը, միւս կողմից նոյնչափ նուազեցնելով Հայոց Արշակունիների տիրապետութիւնը:

Թուերից պարզուում է, որ համապատասխան եղանակ չէ ընտրուած, եւ այդպէս ցոյց տրուած 70 տարուայ տարբերութիւնը պիտի համարուի ամբողջ կրճատման միայն մի մասը, որ բաժին է ընկել սկզբնական խմբագրութեան 15 թագաւորներին: Մեր նմանաբանութեան հաստատութիւնն արագելու համար ցանկալի էր ուրիշ տեղեկութիւններից իմանալ ամբողջ կրճատման չափը: Գիտենք, որ գտնուելի կրճատումը պէտք է հաւասարակշիռ լինէր Հայոց Արշակունիներին ժամանակակից պարական թագաւորների, յատկապէս Պարսից թագաւորների եւ Էպպուսի (Վափոր) Բ.ի տիրապետութեան համապատասխան յաւելման, որով հետեւ. Անտունի մի ցուցակում ուրիշ Սասանաններ հաշուի չեն առնուած: Այդ համապատասխան յաւելումը 107 տարի է՝ որ իմանում

ենք՝ համամատելով ցանկերի աղաւաղուած տեղեկութիւններն այն տեղեկութիւնների հետ, որ առկա է խորհնացին օգտուելով Անտունի սկզբնական բնագրից: Բայց մենք տեսնելք, որի հաշիւը գլխաւոր գծի թագաւորների ժամանակաշրջի կրճատումը 70 տարի է: Հետեւաբար եւ կրճատումը վերաբերում է երկրորդական գծին 107—70 տարբերութեամբ, այսինքն՝ 37 տարով, եւ որովհետեւ Անտունի աղաւաղուած բնագրի մէջ երկրորդական գծի տեւողութիւնը համարուած է 186 տարի, ուրեմն $186 + 37$, այսինքն՝ 223՝ կը լինի տեւողութիւնն՝ ըստ սկզբնական բնագրին:

Միւս կողմից են երկրորդական եւ գլխաւոր գծերի կրճատումն տեւողութեան աւելացնելն ընելով 107 տարի, ստանում ենք $(589 + 107 =) 696$, այսինքն այն գումարը, որը կազմուել է բոլոր, թէ գլխաւոր եւ թէ երկրորդական հայ Արշակունիների տիրապետութեան տարիներին՝ սկզբնական խմբագրութեան միջոցին: Եթէ նրանից հանենք երկրորդական գծի Արշակունիների սկզբնական գումարը (283), պէտք է ստանանք գլխաւոր գծի Արշակունիների թագաւորութեան տարիների գումարը, եւ այդ կը լինի 473: Այսինքն՝ նոյն այն տեւողութիւնը, որ ապիւն է խորհնացին:

Առ այժմ բաւականաճում ենք մեր ասածով՝ չքննելով բացատրուած ֆակտի նշանակութիւնը խորհնացու գործի այն մասի վերաբերմամբ, որ միշտ խուճընուած է հանգիստեցնել հետադադարներին, այդ մասը Հայոց Արշակունիների պատմութիւնն է, որի բացատրական կողմերը շօշափելի կերպով երեւում են նոյն իսկ Ս. Մարտէնի աշխատութեան մէջ. իսկ Ս. Մարտէնը այս Տարրուածն էլ իւր կարողութեան չափ պաշտպանել է հայ պատմագրի հեղինակութիւնը (Fragm. d'hist. des Ars. I, p. 54 եւ շարունակ.): Թայայն է, որ Ս. Մարտէնի հայ Արշակունիների մասին արած հետազոտութեան հիմունքներից մէկն այն է, թէ հայ պատմագրի հեղինակութիւնն անպայման կարողով պիտի գերազատուի այն գործի հաստատումից, թէ կուզ այս վերջին անցքերին ժամանակակից լինի, որովհետեւ Հայերը հին ժողովուրդ են եւ լաւ կարող էին պահպանել տեղական հին աւանդութիւնները: Այդ նկատողութիւնն իւր հիմքն ունի, բայց օր. Եղիսիայի տիրապետողների Արշակունիների ցանկում երեւալը, որ Ս. Մարտէնը բացատրում է (I. c., p. 93—96) նրանց՝ Հայոց թագաւորների, տիրապետող կրեւո-

կարելիութեամբ, որովհետեւ Ասորիքում ապրում էին Հայեր, — մեզ համար աւելի հասկանալի կը լինի, եթէ ինկատի ունենանք այն ազգեցութիւնը, որ արեւելքէ մեր յիշատակարանի կազմելու վրայ այն դարոցը եւ կրթութեան միջավայրը, ուր մուսուլմաններ եւ սովորումներ լինանունը:

Յիշատակարանը բնորոշելու համար աւելորդ չէ լինել՝ ցոյց տալ մի քանի մանր բաներ: Դրանցից մէկն այն է, որ բնագիրը բաժանուած է ոչ թէ տունների, ինչպէս այլ պատմագիրների մէջ, այլ մանր 3—7 տողանք կտրների, ինչպէս Աստուածածնային: Այս մանրամասնութիւնը հազիւ թէ պատասխան լինի, քանի որ դրա հետ կապուած է այն, որ փոխանակ Հայոց սովորական «պատմութիւն», բառի եւ պատմութիւն հասկացողութիւնն արտայայտող հոմանշանների գրառում ենք «աւուրք» բառը — հրեական հին ուխտի ժամանակագրների անուան՝ אֲבוֹתֵינוּ, acta dierum ակնյայտի արձագանգը:

Եւտոյ խորենացու աշխատութեան մէջ կարգում ենք (I, 12) «Արմայիւր իւր համար բնակութեան տեղ հիմնեց գետի (Երասխի) ափին բլրի վրայ եւ իւր անունով Աբու-Էր կոչեց: Եւ անունի մէջ այդ յայտի քաղաքի անունը իւր յատուկ կերպով է հնչում — Աբ-Էմբը, երեւի ի հաճոյս արուեստական ստուգաբանութեան, որովհետեւ անուան այդպիսի ձեւում՝ նրա վերջին մասը կարելի է նկատել իբրեւ հրեական ԴՊ քաղաք եւ ամբողջ անունը կարելի է մեկնել Արմայիւր քաղաքի իմաստով: Այդպիսի մի ստուգաբանութեան համար էլ Անանունի իսկ այստեղից եւ խորենացու մէջ, բայց անփոխադարձ եւ տեղ-տեղ (I, 10 եւ 11), Այրարատ անունը գրուել է ք վերջաւորով, փոխանակ Գ-ի: Բանն այն է, որ Արմաւրի պատմութիւնից յետոյ Անանունի մէջ կարգում ենք, թէ Արամի մահից Եւտոյ երկիրը տիրեց Արա Գեղեցիկը, որի պատճառով զաշտափայտն իսկ Արայի անունով կոչուեց Այրարատ: Եւ արմատն իսկապէս երբայերէն նշանակում է «Դ-բաց» — Գուցէ սեմիտական ստուգաբանութիւնը մասն ունի եւ այն բանում, որ Հայկի թոռան համար, որը փութեց Նախա-Գուգ-Գուգ իւր պապին Բէլ թագաւորի երեւալու մասին, ընտրուած է իրագման անունը՝ ազգական Եւր Բային, որ երբայերէն, նոյն իսկ ասորերէն ܝܪܝ նշանակում է Նախ-Գուգ-Գուգ-Գուգ:

Բնորոշող մանրամասնութիւններից մէկն եւ այն է որ հայ գրողի Անանունի շարագրու-

թեան մէջ չէ գունաւորուած կամ յամենայն դէպս բոլորովին չէ քողարկուած այն հայեցած կէտն որը ամենից առաջ պիտի հետաքրքրէր Ասորուն Արշակունիների պատմութիւնով. եւ սա հինգ թագաւորների պատմութիւն է, որ ընկել է Մարաբասի ձեռքը եւ որ իւր բովանդակութեամբ գրեթէ նոյնպիսի վերաբերում է Ասորիներին, որչափ եւ Պարթեւներին, իսկ այդ Հայոց եւ Պարթեւաց հինգ թագաւորների «պատմութիւն» խորագիրը՝ աւելի ճշգրտութեան համար՝ գեղեցիկ կերպով կարելի էր ընդլայնել այսպէս. «Ասորոց, Պարթեւաց եւ Հայոց հինգ թագաւորների պատմութիւն»:

Եթէ Անանունը ուղիղ հասկացուի, այլ եւս ոչ մի նշանակութիւն չեն ունենալ այն պաշտպանութիւններն ու յարձակումներն Անանուն գրողի վրայ, որ վերաբերում են այն հայրենի թէ աւաղին Արշակունիների ժամանակ կարող էր արդեօք գոյութիւն ունենալ Մարաբաս անունը թէ ոչ: Գործի համար բոլորովին չի պահանջուում, որ Մարաբաս արքան լինէր Քրիստոսի ծննդից առաջ. ընդհանրապէս Անանունից մենք իմանում ենք որ նա եղել է Քրիստոսին մօտիկ, նրան ժամանակակից մի փիլիսոփայ, որի աշակերտներից էլ Անանունը ձեռք է բերել Հին Բաբելոնի գաղութիւնը: Մենք անուանում ենք նրան Մարաբաս, ինչպէս Անանուն էլ անուանում է: Խորենացին կամ կեղծ Մարաբայի աղբիւրը հնչեցնացրել է այդ անունը՝ Մարաբաս, եւ սովորաբար գործածում է այդ ձեւը, եթէ այս վերջինը մի աղաւաղութիւն չէ, որ մտել է ձեռագրի մէջ՝ շնորհի այն հանգամանքի ազգեցութեան, որ աւելի ուշ, Բագրատունիների ժամանակ, Արաս անունը ժողովրդականացած է եղել, հիմք չունենալով նոյնացնելու անձերը՝ անուան ձեւերի միայն մի զուգահեռութեան համար, յիշեց այստեղ արաբերմամբ շատ ազգակից՝ Ե. Գարու սկզբի ասորական գրողի անունը, որն ասորերէն հնչում է Märibā, իսկ յունարէն Մարիբատ:

Մեզ ձեռք է այժմ նշանակել, թէ Անանունի պատմութիւնը կամ աւելի ճիշդ՝ նրա սկզբի մասն ինչ լոյս է սփռում մի քանի անունների վրայ: Ներածութեան մէջ մենք գտնում ենք այսպիսի տեղեկութիւններ, իբր թէ Ագաթանգեղոսն ապրում էր Մարաբայից առաջ. իբր թէ Ագաթանգեղոսը Տրդատի հրամանով գրել է առաջին Արշակունիների պատմութիւնը: Այս բոլորը նորութիւններ են եւ միանգամայն անստեղծ նորութիւններ մեզ համար, մեզ, Ագաթան-

գեղոսի եւ Տրգաւոր մասին այնչափ շատ գիտցողներէս: Բայց մի բողոք ազատ պահենք մեզ մեր այն գիտութիւնը, որ առնուած ենք համեմատաբար աւելի ուշ ժամանակներէ պաշտօնէրէրէց. անցնինք Անանունի ժամանակները, երբ խորհնացու պատմութիւնը չէր եւ երբ Հայերի չորհանոցայ գառնալու պատմութիւնն այլ ձեւ ունէր, որոսքեր այն խմբագրութիւնը, որ հասել է մեզ Ազատականգիտի անուան հետ:

1 Ազատականգիտ պատմութեան խնդրի վերաբերմամբ անհետաքրքիր չէ Հենց թուել միայն այն զիտաւոր դրութիւնները, որոնք Հինքն էլ Արեւելեան Երկրներէն է: Յաշտար Ազատականգիտ մասին իւր շնորհակտ մեծագրի մէջ, որ գրուած է Հայերէն՝ Կիւթի վերաբերող գրականութեան լու. հմտութեամբ, Ահա եզրակացութիւնները: Ազատականգիտն այն ձեւով, ինչպէս հասած է մեզ, յաւերճից կամ տարբերակը թարգմանուած չէ: Սակայն տարրական հանուած լինելու վերաբերմամբ Կիւթիքը (լատ.) սակաւ են: Բայց յաւերճից հանուած լինելը ենթադրուած է անպայման կերպով Հայերէն ինքնաւորութեամբ: Լատիներէ կործնել, թէ յաւերճից թարգմանութեան է անմիջապէս տարբերակը — անհիմն է: Ազատականգիտ պատմութիւնը խմբագրուած է հակառակման յիշատակներէ մասամբ Ե. Գառն, այսպէս՝ Փառաստի (Ե.), Կորնիւի եւ Բարսիլ մեծի պատարագի Հայերէն թարգմանութեան Հին Ժամ: Ազատականգիտը գործում պատմական տարբերակ է վարդապետականի: Տրգաւոր մասին պատմութեան մէջ Հնդկէն է դարձնել իր-ցանկերգութիւն տարբեր: Առաջին դիրքը կտնտես է երեք մասից. 1. Գործող Լուսաւորչի վարդապետութիւնը, 2. Հեթանոսութեան եւ Կաթոլիկ վարդապետութիւնը, 3. Ս. Գործողի տեսիլը: Այս վերջին կապուած է Ե. Գառնի ու խմբակի: Պատմական տարբերակներուսմ է առաջին մասում՝ Երկրորդ դրէն, այն է՝ Հայերի չորհանոցայ գառնալու պատմութեան մեծ մասը կրում է անգլիան զայն, առաւել է աշխարհագրական եւ հնագիտական տեղեկութիւններով: — Ընդհանուր առմամբ այդ յետադարձ թարգմանութիւնն կանխուած է իրարեւանցուն, աւելի քան այդ՝ իրարեւանցու ժամանակ այդ խմբագրութիւնն աւելի բարդ է եղած: Կրում մէջ կոր Ե. Կորնիւի, Արաստիի լուսաւորչի, վարքն էլ Արեւելեանգիտութեան Հնդկական ցանկութիւն է յայտնուած, որ լայն հանուի այն Պատմութիւնը, որը վարդապետ թարգմանութեամբ ձեռագիրը գտնուած է Աթոնի գիտի, ինչպէս գրում էր Ե. Լուսաւորչի: Հայ գիտականի խմբագրութիւնը կատարուած է մասամբ Գիտիի Լուսաւոր Սեփարիի տեսիլի ծրարութիւնի վերջերս լայն անակ աշխատանքութեան մէջ: Գիտականականգիտ եւ ԿԱՄ Կիւթիք Արաստիի պատմութեան համար, Բայց գործառնաբար, գառնելը հրատարակուած թնայելի մի մասի համահայն, սակայն ու թէ Աթոնի, այլ մի ուրիշ ձեռագիր Հինքն ինչ Գիտիի զարգացութեան ընդհանրութեան — Արաստիի վերջին մէջ առիթ է միայն յաւանդակից հանուածը, որն այսու ամենայնիւ չափուած է: Բ. Սարգսեանի աշխատանքների՝ Արեւելեան իւր-իւր Բողոքաւորական Գառնի, Արեւել, 1890, մեք անմիջապէս ժամանակ երբ միայն այն ներառութիւնը, որ գուրս է եկել «Բազմականգիտի երկուն» (89) էլ 6—13):

ԹՐԴՄ. Ս. ԱՆԱՅՈՒՄՅՈՒՄ

ՀԱՅԵՐԱՊԵՏՏՏ

Պարսից թիկնապահ հասանալը, «Անանի», գունդն (ἀνάνατο) 10.000 անձէ կը բաղկանար, եւ կը բաժնուէր 10 գնդի, իւրաքանչիւրը 1000 զօրէի: Ամէն մէկ գնդին զուին էր հաւաքագործ = χιλιάρχος = հպ. hazahrapatiš մը: Սակայն այս տիպաւոր սովորաբար 1000 փոխար (μυριοφόροι) կամ Կիւթախոր (δορυφόροι) ընտիր թիկնապահ հասանաւորին սեպհական էր, որ միանգամայն ամբողջ բանակին կը հրամայէր: Այս թիկնապահ հասանաւոր միշտ կը լրացուէր նման Եւրոպականներու և Χάζαρενախանայ 12.000 թիկնապահ հասանաւոր (Ibn Fadlan, Ann. Jāqūt, II, 437, 13 ff. Istraxī, 221, 1 ff. հմտ. Mas'ūdī, II, 10 ff.): Հերոդոտոս (Ը, 41) թէպէտ եւ 2000 ընտիր ծիւղաւոր ու 2000 Կիւթախոր հետեւակ զորական կը յիշատակէ, սակայն Ը, 83, եւ Թ, 113 միշտ Բիւրոս (10.000) գնդի վրայ է խօսքը: Երբ ինչին տեղը կը պատմուի թէ քանակը Մարգինիտի յանձնուեցաւ, սակայն հրամանատարն՝ Ուրուշու (Վիգանաւ) կը յայտնէ թէ թագաւորը չի կրնար առանձին թողուլ (οὐχ ἔφην λείψεται βασιλέος): Այս խօսքերը՝ հոն այնտեղ՝ Կիւթապետական հանգամանակ մէջ նկատուելով՝ նշարագրուած կը ցուցնեն նոյն վատահանութեան պաշտաման մեծութիւնը: Կորնիւիս Կեպոս Անտիոնի գլ. 3, այս պաշտօնը հետեւեալ եղանակով կը նկարագրէ հաւաքագործ, «որ վերջերսք տեղէ յետադիւրստ ունէր» (chiliarchum qui secundum gradum imperii tenebat.):

Ապա ուրեմն այս գնդին հրամանատարն ուղղակի արքունեակ հետ եղած յարաբերութեանց հանդէս էր, եւ յայտնապէս ամէն օր արքային կը ներկայացընէր զեկուցումները:

* Յօդուած՝ Պրոֆ. J. Marquartի «Հնապատմութիւնը Իրանի պատմութեան, անուն Նուստապարտիսեան ճերմորդ զուրկը կը կազմէ, եւ շարունակութիւնն է Փաւստոս Քիւթապետի, ճերմորդ զուրկը: Տես Կառն, Անի. 1897 էլ 6 եւ ծանոթութիւնն եւ 183:

1 Կան Սասանեանց ժամանակ զուրկութիւն ունէր «Անանի» գնդը, հմտ. Պատմական եւ Journ. As. 1886, I, 127. — H. Hübschmann, Armen. Gram. I, 1, 192. — Prokop., Pers., II, 14, p. 72. 12:

2 Լմամ. Duncker, Եր. As. IV, 587. Առաջին գնդին՝ «Կիւթապետ» (μυριοφόροι) գնդի համար տես Հերոդոտի Կիւթապետի, 11, 1:

3 Եւստիք բերած է Պատմական, Journ. As. 1886, I, 127:

4 Եւթէ Պատմական տեսն ներքինիք են այս պաշտօնը կատարողը (Հերոդ. Գ. 77), անշուշտ կոպ ունի այս բան իրենց բանաւորին Կիւթայից հետ: Իւր անձն ըստ Կորնիւիսի անմասնիք ընելու, որուն բուական պատմականներ ունէր: